

Procedura diagnostyczna w sprawach wykorzystania seksualnego dzieci

The diagnostic procedure in child sexual abuse cases

DARIUSZ SKOWROŃSKI

Z Zakładu Promocji Zdrowia i Psychoterapii Wydziału Studiów Edukacyjnych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

STRESZCZENIE. *W artykule przedstawiono tematykę wykorzystania seksualnego w aspekcie diagnozy psychologicznej dotyczącej wiarygodności zeznania dziecka, ofiary. Przedstawiono procedurę diagnostyczną wykorzystywaną w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci, która minimalizuje ryzyko błędu diagnostycznego. Procedura ta opiera się na analizie ilościowej i jakościowej zeznania dziecka pod kątem sprawdzenia, czy w zeznaniu tym można stwierdzić występowanie 19 treściowych kryteriów trafności zeznania.*

SUMMARY. *This article discusses the problem of psychological diagnosis in sexual abuse cases. In particular, the focus is on the reliability of child victims' evidence. A diagnostic procedure minimising the risk of diagnostic error is presented. This procedure is based on the quantitative and qualitative analysis of children's testimonies against 19 content-related criteria of the validity of the evidence.*

Słowa kluczowe: wykorzystanie seksualne / diagnoza psychologiczna / wiarygodność zeznania / treściowe kryteria trafności zeznania
Key words: sexual abuse / psychological diagnosis / reliability of evidence / content-related criteria of testimony validity

Z danych światowych można wywnioskować, iż chociaż nie jest możliwe podanie dokładnej liczby dzieci, które doświadczyły wykorzystania seksualnego, to jednak istnieją wyraźne przesłanki do stwierdzenia, że przemoc seksualna jest najszybciej rozwijającą się formą przestępstwa wobec małoletnich [3, 4, 13]. Wzrasta ilość zarejestrowanych przypadków stosowania przemocy seksualnej i coraz częściej sądy stają przed koniecznością rozpatrywania tego typu spraw [8]. Podejrzenie seksualnego wykorzystania może pojawić się pod wpływem obserwacji funkcjonowania dziecka, pewnych jego zachowań, wypowiedzi i fizycznych symptomów i oznak. Glaser i Frosh [8] wyjaśniają, iż wskaźniki,

których dziecko jest świadome i które powodują psychiczny dyskomfort, określić można mianem symptomów, natomiast oznakami są przejawy wykorzystania obserwowane przez otoczenie. Na podstawie badań i obserwacji wydzielić można trzy obszary objawów (symptomów) i oznak:

- fizyczne, emocjonalne i behawioralne,
- związane z relacjami wewnątrzrodzinnymi,
- przypadkowe.

Wartość diagnostyczna podanych wskaźników jest różna, od bardzo silnych i bezpośrednich dowodów wystąpienia wykorzystania (ciąża młodociana, znalezienie nasienia w drogach płciowych dziecka), do takich wskaźników, które znaczenie diagnostyczne

mogą mieć jedynie w kontekście szerszym (np. alkoholizm w rodzinie). I chociaż większość symptomów i oznak ma charakter pośredni, to jednak wystąpienie ich wyraźnie uprawdopodobnia zajście wykorzystania. Jeżeli diagnosta będzie analizować funkcjonowanie dziecka i jego rodziny w szerokim aspekcie, to pojedyncze objawy, które same w sobie mogą charakteryzować się wieloprzyczynową etiologią, zaczęną składać się w logiczną całość ułatwiającą wyciągnięcie ostatecznego wniosku co do zaistnienia lub niezastnienia nadużycia seksualnego. I oczywiście należy kierować się zasadą, iż im więcej pojedynczych objawów i oznak się odnotuje, tym bardziej prawdopodobne staje się zajście wykorzystania seksualnego.

WSKAŹNIKI WYKORZYSTANIA

Objawy fizyczne

- urazy: krwawienia pochwowe u dziewcząt w okresie przedpubertalnym, rozerwanie lub okaleczenia genitaliów, siniaki w okolicach genitaliów, powiększenie otworu pochwy, zabliźnienia błony dziewiczej, upławy z pochwy, bolesność w okolicach sromu i pochwy, rozerwanie lub blizny odbytu, rozszerzenie mięśni zwieracza odbytu, rozszerzenie odbytu większe niż 1 cm, ostre i chroniczne zmiany ujścia odbytnicy, krwawienia z kiszki stolcowej, brudzenie kałem lub zaparcia, problemy z mikcją oraz powtarzające się zakażenia dróg moczowych, widoczne nieprzypadkowe uszkodzenia lub zaniedbania higieniczne.
- zakażenia: choroby przenoszone drogą płciową, upławy z pochwy.
- stosunki seksualne: ciąża (szczególnie wówczas, kiedy nie jest ustalona tożsamość ojca dziecka), nasienie w pochwie lub odbytnicy dziecka.

Objawy emocjonalne i behawioralne

- nadmierna seksualizacja dziecka: częste i szczegółowe poruszanie spraw seksu w rozmowie lub zabawie, nieadekwatny do wieku i poziomu rozwoju języka dotyczą-

cego sfery seksualnej, świadomość seksualna dziecka wykraczająca poza poziom dojrzałości dziecka, seksualizacja relacji interpersonalnych, w tym prowokacyjne i uwodzicielskie zachowania seksualne w stosunku do osób z otoczenia, wciąganie młodszych dzieci w nietypową aktywność seksualną, agresja seksualna wobec rówieśników, erotyczna twórczość dziecka, jeżeli w wytworach pojawiają się lub dominują elementy seksualne nieadekwatne do fazy rozwojowej, przesadne unikanie mężczyzn, wczesna lub nadmierna masturbacja nieadekwatna do fazy rozwoju psychoseksualnego.

- odczuwanie określonych emocji i wynikające z tego konsekwencje: dawanie do zrozumienia, że ma się jakąś tajemnicę, silne poczucie winy związane z poczuciem odpowiedzialności za zachowania seksualne podejmowane wobec niego, poczucie bycia złym, gorszym, innym, obniżenie nastroju, smutek, przedwcześnie dorosły sposób odbioru świata, zachowania regresywne, nadpobudliwość psychoruchowa, trudności w koncentracji uwagi, wycofywanie się z kontaktów rówieśniczych, koszmary nocne i problemy ze snem, wtórne moczenie nocne, zaburzenia łaknienia (bulimia, anoreksja), dolegliwości psychosomatyczne – bóle brzucha, nudności, wymioty, ucieczki z domu, autoagresja (samookaleczenia), próby samobójcze, problemy psychiatryczne dziecka, niepowodzenia w nauce, picie alkoholu, narkotyzowanie się.

Relacje wewnątrzrodzinne

- inne dzieci wykorzystywane seksualnie w rodzinie, znajomość sprawcy, nadmierny dystans między matką a dzieckiem, zamiana ról (dziecko podejmuje role typowe dla dorosłych), brak wyraźnych granic międzypokoleniowych, inne formy krzywdzenia dziecka w rodzinie, alkoholizm.

Wszystkie wymienione objawy wykorzystania seksualnego, ich nasilenie i częstotliwość pojawienia się, zależą od wielu czynni-

ków. To, które następstwa ujawnią się, związane jest między innymi z osobowością dziecka, więziami w rodzinie, formą i przebiegiem przemocy, brakiem lub uzyskaniem kwalifikowanej pomocy. Następstwa są jednak poważniejsze i bardziej długotrwałe w sytuacji, kiedy przemoc była wielokrotna i systematyczna, sprawcą była osoba z najbliższej rodziny, dochodziło do obrażeń ciała, dziecko nie otrzymywało wsparcia psychicznego od innych członków rodziny, wykazywało cechy neurotyzmu przed okresem wykorzystania, miało świadomość bycia ofiarą nadużycia, sprawca był agresywny i brutalny, dziecko było wielokrotnie przesłuchiwane przez organa ścigania i nie uzyskało pomocy psychoterapeutycznej wkrótce po zdarzeniu [9].

PROCEDURA DIAGNOSTYCZNA

Podejrzenie o wykorzystanie seksualne powinno skłonić do przeprowadzenia procedury diagnostycznej, obejmującej badanie lekarskie i psychologiczne [3, 10, 11]. Diagnostyka lekarska dziecka opiera się w głównej mierze o wynik badania fizykalnego poszukującego fizycznych objawów. Jeżeli objawy takie występują, to lekarz powinien skonsultować się z ginekologiem bądź chirurgiem pod kątem pogłębienia badania. Ważne jest uwzględnienie perspektywy czasowej – im mniej czasu upłynęło od chwili domniemanego wykorzystania, tym ważniejsze i bardziej pilne staje się badanie specjalistyczne, które daje szansę na znalezienie objawów fizycznych, bezpośrednio wskazujących na wystąpienie przemocy. Jeżeli natomiast istnieją przesłanki, iż wykorzystanie miało miejsce jakiś czas temu, to bardziej uzasadnione staje się wpięrc badanie psychologiczne, a dopiero w drugiej kolejności lekarskie. Dodatkową przesłanką do takiego ustalenia kolejności jest fakt, iż psycholog, oprócz przeprowadzenia czynności diagnostycznych, może przygotować psychicznie dziecko do badania fizykalnego – ginekologicznego [3].

Badanie psychologiczne polega na przeprowadzeniu rozmowy z rodzicami lub opiekunami dziecka, przeprowadzeniu rozmowy psychologicznej z dzieckiem oraz zastosowaniu innych, w zależności od potrzeby, metod, takich jak:

- zabawa kierowana (np. użycie lalek anatomicznych, domków itp.),
- techniki projekcyjne (rysunki, testy projekcyjne),
- diagnoza poziomu intelektualnego,
- diagnoza osobowościowa itp. [3].

Bardzo ważna jest pierwsza rozmowa z dzieckiem, kiedy dochodzi do nawiązania kontaktu i budowania atmosfery zaufania. Celem jest zdobycie informacji od dziecka, ale także udzielenie wsparcia. Uzyskanie wiarygodnych informacji wymaga nie tylko uważnego rejestrowania wystąpienia symptomów i oznak wskazujących na molestowanie seksualne, ale także przestrzeganie pewnych reguł w trakcie spotkania. Orzekanie jednak o wiarygodności zeznania dziecka napotyka duże trudności i to z wielu powodów. Po pierwsze, zeznania dziecka nie zawsze mogą dostarczyć wartościowych informacji z powodu opierania się na zawodnej czasami pamięci, oraz po drugie, najczęściej wykorzystanie seksualne ma miejsce jedynie między sprawcą a ofiarą, co automatycznie ogranicza zastosowanie procedury opartej na szukaniu zewnętrznych dowodów. Dosyć typowa jest sytuacja, gdy dla sądu i biegłych jedyne źródło informacji stanowią zeznania dziecka i oskarżonego. Stąd zachodzi duża potrzeba przestrzegania odpowiedniej procedury, która minimalizuje ryzyko oceny opartej na wewnętrznym przekonaniu psychologa, a zwiększa intersubiektywnie sprawdzalne kryteria oceny wiarygodności.

Analizując zeznania pod kątem wiarygodności należy wyjść od założenia Undeutsch'a [16], mówiącego, iż zeznania przedstawione na podstawie obserwacji rzeczywistych zachowań różnią się jakościowo od zeznań, które nie opierają się na takich doświadczeniach. Dokonując analizy porównawczej zeznań wiarygodnych od niewiarygodnych

można stwierdzić, że istnieją istotne różnice, pozwalające oddzielić wytwory świadka pod kątem ich wiarygodności. Kryteria wiarygodności służą wyodrębnieniu specyficznych cech, pozwalających odróżnić zeznania prawdziwe od fałszywych. W literaturze przedmiotu istnieją różne podejścia pozwalające oceniać wiarygodność zeznania, i kryteria stosowane częściowo pokrywają się, różnice więc dotyczą raczej akcentowania takich lub innych aspektów narzędzia. Przykładem może tu być system kryteriów opracowany przez Arntzena [1, 2].

Zainteresowania autora koncentrują się wokół procedury diagnostycznej wywodzącej się z Niemiec, reprezentowanej przez Steller i in. [5, 6, 13, 14, 15], pozwalającej oceniać wiarygodność zeznań dziecka. Metoda ta została stworzona na podstawie analizy porównawczej zeznań wiarygodnych i niewiarygodnych w sprawach o molestowanie seksualne dzieci. Zawiera dziewiętnaście kryteriów podzielonych na odpowiednie grupy. Zaliczenie lub nie określonego kryterium jako występującego w zeznaniu dziecka możliwe jest po szczegółowej analizie jakościowej całości protokołu zeznania. Treściowe kryteria trafności zeznania są narzędziem przeznaczonym do oceny wiarygodności dzieci jako świadków. Przedział wiekowy nie został określony szczegółowo, Steller twierdzi, iż granicznym dolnym wiekiem dziecka, kiedy możliwe jest zastosowanie wyróżnionych kryteriów, są cztery lata, jednak nie należy przywiązywać się do tej liczby, ponieważ w dużym stopniu zależy to od indywidualnego poziomu rozwoju poznawczego dziecka [13, 15].

TREŚCIOWE KRYTERIA TRAFNOŚCI ZEZNANIA

Kryteria ogólne

Cechy ogólne:

1. Struktura logiczna
2. Zeznanie nieustrukturalizowane
3. Liczba detali

Kryteria szczegółowe

Treści specyficzne:

4. Osadzenie kontekstualne
5. Opisy interakcji
6. Odtworzenie rozmów
7. Niespodziewane komplikacje

Osobliwości treści zeznania:

8. Detale niezwykle
9. Detale zbyteczne
10. Detale nie rozumiane
11. Odniesienia do związków z innymi osobami
12. Opisy własnych stanów psychicznych
13. Opisy stanów psychicznych przestępcy

Kryteria motywacyjne

Treści związane z motywacją:

14. Korekty spontaniczne
15. Stwierdzenie braku pamięci
16. Wątpliwości wobec własnych zeznań
17. Samoobwinianie
18. Przebaczenie przestępcy

Specyficzne elementy przestępstwa

19. Detale charakterystyczne dla przestępstwa [5, 6].

Wiarygodność jest oceniana na podstawie ilości kryteriów możliwych do zidentyfikowania w protokole zeznania oraz stopnia ich nasilenia, czyli jak często i z jaką wyrazistością kryteria te występują. Należy też wziąć pod uwagę, iż nie tylko sama ilość zidentyfikowanych kategorii przesądza o wiarygodności i stosowane tu zasady nie mają sformalizowanego charakteru. Różne kryteria mają różną wagę w szacowaniu, dlatego analiza jakościowa, a nie wyłącznie ilościowa, ma decydujące znaczenie w orzekaniu o stopniu prawdziwości zeznania. Istnieją jednak pewne podstawowe założenia co do ilości kryteriów. Steller i Koehnken [14] uznają, że nie wszystkie kryteria muszą wystąpić w zeznaniu, aby uznać je za wiarygodne. Istnieje jednak określone minimum. Są to następujące kryteria: struktura logiczna, odpowiednia liczba detali, osadzenie kontekstualne i opisy interakcji. Kolejne kryteria, jeżeli zostaną uznane za występujące w zeznaniu, zwiększą

szają jego wiarygodność. Ich obecność nie jest konieczna, jednak są wzmocnieniem orzeczenia o wiarygodności zeznania. Struktura kryteriów treściowych zasadza się na budowie hierarchicznej, od kryteriów ogólnych, koniecznych do uznania wiarygodności, przez kryteria szczegółowe, konkretyzujące, wypełniające i egzemplifikujące kryteria ogólne, do kryteriów motywacyjnych, pełniących rolę pomocniczą i uzupełniającą w sytuacjach spornych. Ostatnie kryterium dotyczące detali charakterystycznych dla przestępstwa ma w istocie charakter kryminalistyczny i jest oceniane w pewnej autonomii od pozostałych. Wszystkie kategorie oprócz ostatniej opierają się na specjalistycznej wiedzy psychologicznej.

Bardzo ważne jest to, aby wystąpiło także kryterium drugie, ponieważ jeżeli zeznanie jest nieustrukturalizowane, czyli świadek mówi w sposób spontaniczny, bezładny, skokowy, to dokonując analizy jakościowej i treściowej wytworów możliwe staje się poszukiwanie wystąpienia innych kryteriów. Związane to jest z tym, iż wiele z omawianych poniżej kryteriów występuje łącznie, a ich uchwycenie zależne jest od kontekstu informacji poprzedzających i następczych. Z kolei wystąpienie zeznania nieustrukturalizowanego łączy się ściśle z procedurą diagnostyczną zastosowaną przez biegłego podczas kontaktu ze świadkiem. Steller podkreśla, iż zastosowanie się jak najściślej do instrukcji procedury diagnostycznej pozwala maksymalizować szansę na prawidłową analizę materiału. Do takich „żelaznych” punktów procedury należą następujące czynności. Po pierwsze, od momentu zgłoszenia zdarzenia o molestowaniu seksualnym, pierwszą osobą przeprowadzającą rozmowę z dzieckiem powinien być diagnosta, przeszkolony pod kątem stosowania treściowych kryteriów trafności zeznania. Unika się w ten sposób błędów popełnianych w trakcie wywiadów przeprowadzanych np. przez policję, które niosą ze sobą ryzyko zjawiska sugestii oraz działania jatrogenne. Po drugie, z dzieckiem nawiązuje się długi kontakt

wstępny, mający na celu zdobycie przynajmniej minimum zaufania, w celu zwiększenia szansy pojawienia się zeznania nieustrukturalizowanego, co jest niezmiernie ważne w zastosowaniu tego narzędzia. Należy tu zatem mówić o przeznaczeniu odpowiednio długiego czasu na nawiązanie kontaktu. Sukces na tym etapie procedury zależy od poziomu wiedzy diagnosty o prawidłowościach rozwoju dziecka, umiejętności interpersonalnych w aspekcie komunikacyjnym oraz od poziomu umiejętności odroczenia uzyskania ważnych informacji w perspektywie temporalnej. Po trzecie wreszcie, rozmowy z dzieckiem należy bezwzględnie rejestrować kamerą wideo, a przynajmniej na kasecie magnetofonowej. Warunek ten jest konieczny z tego powodu, iż właściwa analiza treściowa dokonywana jest po spotkaniu z dzieckiem, i jej przeprowadzanie polega na szczegółowym badaniu zachowań werbalnych, parawerbalnych i niewerbalnych. Zapisywanie na kartce wypowiedzi świadka niesie ryzyko nieintencjonalnego ich uzupełniania wyrazami nie użytymi przez dziecko, a analiza słowa po słowie jest jednym z najistotniejszych etapów procedury. Dodatkowo rejestracja zeznania dziecka w warunkach niemieckich umożliwia zwolnienie go z osobistego udziału w dalszych czynnościach organów ścigania, co zabezpiecza je przed ryzykiem urazującego wpływu dalszych przesłuchań. Kolejna korzyść z zapisu zeznania wynika z faktu, iż zabezpiecza to biegłego przed błędem natychmiastowej interpretacji opartej na pierwszym wrażeniu. Oczywiście rejestracja zeznania wiąże się z koniecznością uzyskania zgody od opiekunów dziecka.

OPIS TREŚCIOWYCH KRYTERIÓW TRAFNOŚCI ZEZNANIA

Analizując strukturę logiczną ocenia się protokół pod względem wewnętrznej zgodności logicznej i należy zwrócić szczególną uwagę na wykrywanie rozbieżności w zeznaniu, które badamy całościowo. Jeżeli nie wykryje się wewnętrznych rozbieżności

w zeznaniu, a całość jest spójna, to kryterium pierwsze należy uznać za zaliczone.

Kryterium drugie oznacza bezładny, skokowy i urywany opis zdarzeń. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku, kiedy dziecko stosuje spontaniczną narrację, podczas której istnieją warunki do zaobserwowania zjawiska inkadencji, czyli nagłego przyływu wspomnień. Należy liczyć się z faktem, iż wystąpienie drugiego kryterium zależy w pewnym stopniu od bardzo dobrego kontaktu wstępnego dziecka z biegłym. Aspekt ten poruszany jest w innym miejscu artykułu. Kryterium pierwsze i drugie są wzajemnie powiązane i ostateczna decyzja co do ich zaliczenia w zeznaniu zależy od całościowej analizy tego zeznania.

Detal, to informacja szczegółowa dotycząca zachowania, przeżyć i atrybutów osób, przedmiotów lub zdarzeń. Liczba detali podana przez świadka jest ważnym kryterium różnicującym zeznania prawdziwe od fałszywych. Okazuje się, że ogólna liczba detali w zeznaniu fałszywym jest mniejsza, niż w zeznaniu prawdziwym. Biorąc pod uwagę tę informację, należy ponownie całościowo analizować zeznanie.

Osadzenie kontekstualne oznacza, na ile opisywane zdarzenia są ujęte w perspektywie czasowej i przestrzennej, jak zdarzenie jest powiązane z zewnętrznymi okolicznościami, oraz w jaki sposób jest ono osadzone w całości funkcjonowania świadka. Inaczej mówiąc, w jaki sposób świadek łączy zdarzenie krytyczne z rozkładem dnia, przyzwyczajeniami, typowymi zachowaniami dnia codziennego. Jako ilustracja czwartego kryterium niech posłużą następujące relacje dziewczynki:

„To się wydarzyło kiedy wracałam do domu, jak zwykle we wtorki, przez centrum handlowe”.

„On patrzył na mnie tak samo, jak tacy panowie, którzy ciągle stoją pod moim blokiem i gapią się, kiedy wchodzę do klatki.”

„To było na dożynki, jak poszedłem do spowiedzi do księdza.”

Piąte kryterium oznacza przytaczanie wzajemnych interakcji między świadkiem

a sprawcą, co najważniejsze jednak, aby móc zaliczyć wystąpienie tego kryterium, świadek musi podać co najmniej trzy elementy interakcyjne wg schematu akcja – reakcja – akcja. Podanie dwóch elementów na zasadzie akcja – reakcja, jest niewystarczające. Jest to cecha różnicująca zeznania fałszywe od prawdziwych, ponieważ w zeznaniach niewiarygodnych oczekiwać należy występowania o wiele częściej interakcji dwuelementowych. Poniżej podany został przykład wiarygodnego opisu interakcji trzy- oraz czteroelementowej:

„Zawołał mnie w szkole, abym przyszedł do niego do klasy. Ja poszedłem do niego i on zapytał mnie, czy umiem trzymać język za zębami.”

„Ja błagałam, żeby już przestał mnie obmacywać, ale on robił to dalej i tylko się śmiał, wtedy już nie wytrzymałam i zaczęłam płakać i wyrwać się, i wtedy przestał się śmiać i wykręcił mi ręce.”

Szóste kryterium oznacza przytaczanie dialogów *expressis verbis*, tu świadek cytuje siebie i inne osoby. Kolejny przykład obrazuje bardzo dokładnie odtwarzanie rozmów:

„Ten pan mówił: »Ty moja kochaneczko, nigdy jeszcze takiej nie miałem«. A ja na to: »Nie jestem kochaneczką»”.

Jeżeli w przytoczonych rozmowach pojawia się opis stanów psychicznych świadka i/lub sprawcy, to w istotny sposób wzrasta wiarygodność tego kryterium, np.:

„Jak już skończył to powiedział tak: »Dobrodziłem ci, co?» A ja wtedy: »Boję się, że jak się ciocia dowie, to się wścieknie i mnie rozszarpie»”.

Należy zaznaczyć, iż w zeznaniach fałszywych rzadko pojawiają się cytaty oraz opisy stanów psychicznych w formie przytaczania rozmów. Bardzo diagnostyczne i wzmacniające wiarygodność świadka jest zjawisko przytaczania przez niego cytatów wraz z opisami stanów, których nie rozumie, ale relacjonuje w wywiadzie, np.:

„Dlaczego ciągle tak sapiesz?”

Siódme kryterium, to opis zakłóconych lub przerwanych biegów zdarzeń, podczas

których krytyczny moment ma miejsce w kontekście innego zdarzenia, komplikującego jego realizację. Poniżej została przedstawiona egzemplifikacja tego kryterium:

„Całował mnie po cyckach i nagle zaczęły bić dzwony w kościele obok bloku. Zatrzymał się, przeżegnał, i całował mnie dalej”.

„I jak zadzwonił telefon, to zerwał się, bo chyba myślał, że to domofon”.

Ósme kryterium, czyli detale niezwykle, to pewne szczegóły będące swego rodzaju kuriozum, trudne do przewidzenia w kontekście zdarzenia wykorzystania seksualnego. Są to osobliwości i takie szczegóły, których trudno oczekiwać. Mimo jednak swojej dziwności są one realistyczne, możliwe do zaistnienia w rzeczywistości:

„Miał takie długie włosy w nosie, że aż mnie to łaskotało”.

„Powiedział, że spermę wysłał gdzieś do laboratorium, do analizy”.

Dziewiąte kryterium oznacza szczegóły, których podawanie nie jest istotne, jeżeli chodzi o oskarżenie sprawcy. Są one zbędne, nic nie wnoszą do meritum sprawy. Przykład:

„Wszedł do łóżka, był całkowicie nagi, oprócz skarpetek, i dobrał się do mnie”.

„Kazał mi dotykać swojego członka i jednocześnie grał na komputerze w taką grę. To była taka platformówka, gdzie trzeba zabierać dolary po drodze”.

„Zanim kazał mi zdjąć spodnie, to z początku pytał mnie o rodzinę, czy nadużywa alkoholu, ilu mam braci i ile lat”.

Detale zbyteczne mogą pojawić się łącznie z kryterium opisów interakcji, kiedy wtręty ukazują całą sekwencję zdarzeń. Jest to kolejne kryterium wyraźnie różnicujące zeznania wiarygodne od niewiarygodnych, ponieważ zauważono, iż osoby fałszujące zeznania z reguły nie podają detali tego typu.

Dziesiąte kryterium odnosi się do sytuacji, kiedy świadek – dziecko, mówi o czymś, czego nie rozumie i nie zna istoty zjawiska, ale możliwe jest dokonanie prawidłowej interpretacji z punktu widzenia biegłego. Przykłady:

„On szorował mi zęby swoim językiem”.

„On robił pompki na moim brzuchu”.

„Tata mi pokazuje siusiaka, bo mama ma obciętego siusiaka”.

Wystąpienie tego kryterium w bardzo istotny sposób potwierdza wiarygodność zeznania. I im młodsze dziecko jest autorem wypowiedzi, tym wiarygodność się zwiększa.

Jedenaste kryterium, to odniesienia do związków z innymi osobami, ale mające miejsce w kontekście zachowań seksualnych świadka i/lub sprawcy w czasie aktu wykorzystania. Np.:

„Ja to robiłem już z innymi i im było dobrze, a ty płaczesz. Tak później powiedział”.

„Moja siostra nie protestowała, jak jej kazał udawać pieska i lizać jego członka, ale ja nie mogłam się przemóc”.

„Był znany z tego, że zapraszał chłopców do siebie. No i mi też na przerwie powiedział, że mam przyjść do niego”.

Dwunaste kryterium, czyli opisy własnych stanów psychicznych, należy rozpatrywać w kontekście wieku świadka. Im młodsze dziecko, tym rośnie siła tego kryterium, dlatego u małych dzieci nawet proste sformułowania, takie jak np. „bałem się, płakałem, nie chciałem itd.” pozwalają zaliczyć jego wystąpienie. U dzieci starszych takie sformułowania są niewystarczające, dlatego w przypadku tych drugich mniej ważny jest sam opis, natomiast ważniejszy staje się rozwój stanów emocjonalnych w aspekcie dynamicznym. Chodzi tu o proces emocjonalny, mający swoją dynamikę i etapowość. Niech przykład rozwiąże ewentualne niejasności:

„Na początku, jak przychodził do mojego pokoju, to myślałam, że zrobi mi dziecko, ale po kilku miesiącach już byłam pewna, że on musi być bezpłodny, bo ciągle miałam miesiączki”.

Trzynaste kryterium oznacza przytaczanie opisów stanów psychicznych sprawcy. Świadek wnioskuje np. o stanie emocjonalnym sprawcy na podstawie zachowania i stanu fizjologicznego tego drugiego. Np.:

„Musiał być chyba zły, że mu się wyrwałam, bo krzyczał za mną, że jestem k..., i że tak mnie jeszcze dopadnie”.

„Był napalony, bo był czerwony jak burak”.

Kryteria motywacyjne należy traktować najostrożniej, niemniej są one dodatkowym źródłem informacji wskazującym na wiarygodność zeznania. W spornych i kontrowersyjnych sprawach wystąpienie kryteriów motywacyjnych może wręcz być rozstrzygającym momentem w orzekaniu biegłego. Dlatego powinno się do nich podchodzić ostrożnie, niemniej uważnie i skrupulatnie.

Kryterium czternaste, to korekty spontaniczne. Jeżeli świadek w trakcie zeznań sam, bez pytania przez inną osobę, koryguje i zmienia zeznanie, to wskazuje na swoją wiarygodność, ponieważ całkowicie umotywowanym faktem jest to, iż świadkowie w trakcie relacjonowania zdarzeń w połączeniu z zaangażowaniem emocjonalnym, nie przypominają sobie linearnie, lecz fragmentarycznie, podając najpierw najważniejsze elementy, a dopiero w drugiej kolejności uzupełniając szczegóły. Jednoczesne aktywowanie procesów spostrzegania i przypominania może tu nieznacznie być utrudnione w kontekście zjawiska pobudzenia emocjonalnego, stąd korekta zeznania jest usprawiedliwiona. Należy jednak z wyraźnym naciskiem podkreślić, iż zaliczenie wystąpienia tego kryterium jest możliwe wyłącznie wówczas, jeżeli świadek dobrowolnie i spontanicznie koryguje zeznanie. Np.:

„To było na skórzanym fotelu, nie, wtedy to było w łóżku. Fotel to był inny dzień”.

Kryterium piętnaste, to stwierdzenie braku pamięci. Wszystkie uwagi poczynione w kontekście kryterium poprzedniego również odnoszą się do kryterium omawianego obecnie. Zatem musi to być zjawisko całkowicie spontaniczne i w żaden sposób nie sugerowane przez drugą osobę. Nie może to być więc odpowiedź na pytanie. Np.:

„Najczęściej rozbierał się idąc ze mną do łóżka, ale już tyle razy mnie miał, że nie pamiętam, kiedy był ubrany, a kiedy nie”.

„Nie pamiętam, jak to się działo, że zawsze tata najpierw obmacywał brata, a później mnie”.

Kryterium szesnaste oznacza wystąpienie wątpliwości wobec własnych zeznań. Poja-

wienie się wątpliwości wzmacnia wiarygodność świadka, ponieważ wskazuje na aktywny proces przypominania, dziejący się zgodnie z prawidłowościami psychologii poznawczej. Warunkiem jest spontaniczność pojawienia się takiej reakcji. Np.:

„Niech się pan nie gniewa, ale ja chyba coś poplątałam, kiedy mówiłam o jego spodniach”.

„Nie wiem dokładnie, sam dokładnie nie jestem pewien, czy on trzymał mnie za szyję, czy za kołnierz, chociaż powiedziałem wcześniej, że za szyję”.

Kryterium siedemnaste dotyczy wystąpienia samoobwiniania przez świadka. Tu znów należy przypomnieć, iż zaliczyć można jego wystąpienie jedynie w sytuacji spontanicznej reakcji, a nie implikowanej przez rozmówcę. Np.:

„Gdybym wtedy nie przysłała w tej żółtej spódniczce, to by mnie zostawił w spokoju”.

Kryterium osiemnaste związane jest z sytuacją, kiedy świadek przebacza i/lub usprawiedliwia sprawcę czynu wykorzystania. W swojej relacji szuka argumentów wyjaśniających motywy działania sprawcy, które mają łagodzić jego wizerunek w oczach otoczenia społecznego. Przykład:

„W sumie to nie był taki zły. Po prostu za to, że mnie ciągle bronił przed bratem, to chciał, abym mu się odwdzięczyła. Po prostu powiedział mi, co chce ode mnie jako zapłatę”.

Podsumowując kryteria motywacyjne można dodać, iż ich wystąpienie wzmacnia wiarygodność zeznania m.in. z tego powodu, iż w potocznie funkcjonującym schemacie wiarygodnego świadka poprawianie, przyznawanie się do braku pamięci, zaprzeczanie samemu sobie, wątplenie w to, co się mówi, przenoszenie winy na siebie, wreszcie przebaczenie i usprawiedliwienie czynu sprawcy, równa się podważaniu swojej wiarygodności. Stąd można wysnuć wniosek, iż osoby fałszujące zeznania będą skrupulatnie unikać tego typu reakcji, tworząc potoczny wizerunek osoby „super” wiarygodnej. Dlatego wydaje się całkowicie poprawny wniosek, że w zeznaniach niewiarygodnych kryteria

motywacyjne będą pojawiać się o wiele rzadziej, niż w zeznaniach opartych o prawdziwe doświadczenia świadka.

Kryterium dziewiętnaste – detale charakterystyczne dla przestępstwa, odnosi się do elementów danego, konkretnego naruszenia prawa. Zostaje ono uznane w sytuacji, kiedy empiryczne odkrycia pochodzące ze śledztwa zajązają się z zidentyfikowanymi kryteriami treściowymi. Progresja zdarzeń w trwałym kazirodczym związku będzie przewidywana w odmienny sposób niż scenariusz wydarzeń związanych z jednostkowym aktem przemocy seksualnej z osobą obcą. Jeżeli dziecko opisuje zdarzenia w sposób, który profesjonaliści uznają za charakterystyczny dla pewnej, konkretnej formy przestępstwa, to kryterium to zostaje zaliczone.

Pozostaje jeszcze kwestia skuteczności opisanej procedury i analizy treściowej. Otóż, jak podaje Draheim [6] za Stellerem i Koehnkenem, wyniki wydają się zaskakujące. Na podstawie 24 tys. zeznań świadków, w 90% spraw sądy zaakceptowały opinię psychologów co do wiarygodności. W 70% biegli orzekli, że zeznanie można uznać za wiarygodne. Z badań Undeutscha [16] wynika, że w 95% spraw sąd uznał podejrzanych za winnych, kiedy biegli stosowali treściowe kryteria trafności zeznania. W ani jednym przypadku nie pojawiły się później nowe argumenty przemawiające za błędem diagnostycznym. Wyniki te mogą wydać się bardzo wysokie co do skuteczności narzędzia, należy jednak pamiętać, iż podane dane pochodzą z analizy realnych spraw sądowych. Trwają dodatkowo próby eksperymentalnego zweryfikowania treściowych kryteriów trafności zeznania i chociaż przy małej, jak do tej pory liczbie takich badań, wyniki zdają się potwierdzać użyteczność tej metody.

Wyżej przedstawione kryteria zostały opracowane na podstawie analizy zeznań dzieci molestowanych seksualnie i twórcy tego narzędzia zastrzegają, iż tylko do takiego materiału empirycznego zasady przedstawione w tym artykule mogą się odnosić. Wydaje

się jednak, iż możliwe jest zastosowanie treściowych kryteriów, przynajmniej w pewnym zakresie, i – może jako metoda pomocnicza – także w innych sprawach sądowych, gdzie świadkiem jest dziecko. Należy przecież oczekiwać, iż prawa dotyczące sytuacji psychologicznej zeznania oraz procesów poznawczych będą podobne niezależnie od obszaru zainteresowania biegłego. Należy jednak liczyć się z tym, iż najlepsze opracowanie metody dotyczy spraw o nadużycia seksualne.

PODSUMOWANIE

Treściowe kryteria trafności zeznania są bardzo przydatnym narzędziem ułatwiającym orzekanie biegłego w sprawach o molestowanie seksualne. Poza tym do mocnych stron treściowych kryteriów należy także osadzenie narzędzia w obrębie wiedzy z zakresu psychologii poznawczej, społecznej, rozwojowej, sądowej oraz seksuologii. Niniejszy artykuł był próbą bardzo skrótowego omówienia treściowych kryteriów trafności zeznania dziecka jako świadka i miał głównie na celu zainteresowanie biegłych psychologów tym narzędziem. Wydaje się, że w sytuacji, kiedy brak jest najczęściej obiektywnych, namacalnych dowodów wykorzystania seksualnego, a biegły staje przed zadaniem orzekania o wiarygodności zeznania dziecka, zastosowanie treściowych kryteriów powinno przynajmniej w pewnym stopniu ułatwić wykonanie pracy przez psychologa. Wiedza dotycząca tego, co może być kluczowym argumentem w wydaniu opinii, na podstawie wnikliwej analizy wytworów dziecka, jest bardzo potrzebna i konieczna przy użyciu opisanej metody.

Kończąc tę krótką charakterystykę można jedynie wyrazić nadzieję, iż doskonalenie warsztatu pracy np. poprzez stosowanie treściowych kryteriów trafności zeznania przez biegłego psychologa zapoczątkuje bardziej profesjonalnym i skutecznym orzecznictwem.

PIŚMIENNICTWO

1. Arntzen F. Psychologia zeznań świadków. Warszawa: PWN; 1989.
2. Arntzen F. Psychologie der Zeugenaussage. Munchen: Beck; 1993.
3. Czernikiewicz W, Pawlak-Jordan B. Wykorzystywanie seksualne dzieci. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje; 1998.
4. Czyż E, Szymańczak J. Dziecko krzywdzone. Warszawa: Mirabell; 1995.
5. Draheim S. Metody oceny wiarygodności zeznań dziecka w sprawach nadużyć seksualnych. Materiały do szkolenia. Poznań: Agencja Usługowa Omega; 1997.
6. Draheim M. Za i przeciw instytucji eksperta w dziedzinie szacowania wiarygodności zeznań świadków. Przegląd Psychologiczny 1993; 36 (1): 127–33.
7. Finkelhor D. Child sexual abuse. New York: Free Press; 1984.
8. Glaser D, Frosh S. Dziecko seksualnie wykorzystywane. Warszawa: PZWL; 1995.
9. Lew Starowicz Z. Przemoc seksualna. Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza; 1992.
10. Margolis A. Zespół dziecka maltretowanego. Warszawa: Mirabell; 1998.
11. Pacewicz A. O nadużyciach seksualnych wobec dzieci. Warszawa: PTP; 1992.
12. Pospiszyl I. Przemoc w rodzinie. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne; 1994.
13. Steller M, Boychuk T. Children as witnesses in sexual abuse cases: Investigative interview and assessment techniques. W: Dent H, Flin R, red. Children as witnesses. John Wiley & Sons Ltd; 1992: 47–59.
14. Steller M, Koehnken G. Criteria-based statement analysis. W: Raskin D, red. Psychological methods in criminal investigation and evidence. New York: Springer; 1989.
15. Steller M. The usefulness of criteria-based content analysis and distinguish between truthful and publicated allegations. Psychology, public policy and law 1997; 3 (4): 705–37.
16. Undeutsch U. Statement reality analysis. W: Trankell A, red. Reconstructing the past. Stockholm: Norstedt and Soners; 1982.

*Adres: Mgr Dariusz Skowroński, Zakład Promocji Zdrowia i Psychoterapii,
Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza,
ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań*